

Meclis Müftüleri

İlhami Yurdakul

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin payitahtında fetva hizmetini de gören şeyhülislama *İstanbul müftüsü* veya *merkez müftüsü*; taşra şehirlerinde görevli müftülere *kenar müftüsü*; Hanefi mezhebi hukukunun esnek uygulandığı ve diğer mezhep müftülerinin de hizmet verdiği Mekke, Medine, Kudüs ve Şam gibi şehirlerdeki müftülere ise *mezhep müftüleri* dendi. Bununla birlikte Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin tesisinden sonra alay ve taburlarda istihdam edilen müftülere *alay ve tabur müftüsü*; Osmanlı egemenliğinden çıkan bölgelerde yaşayan Müslüman toplumların dinî işlerini görmesi için hilafetin dinî-siyasî nüfuzunun bir gereği olarak ataması şeyhülislam tarafından yapılan müftülere ise *Cemaat-i İslamiye müftüsü* adı verildi. II. Mahmud'un (1808-1839) merkez bürokrasisinde yaptığı düzenlemelerle tesis edilen reform meclisleri ile nezaret ve ordu meclislerinde görevlendirilen müftülere de *meclis müftüsü* dendi. Meclis müftüleri, şeyhülislamın verdiği izin belgesiyle geleneksel müftülük hizmetinin yanında dava dinleme ve terekelere bakma görevlerini de üstlendi; ancak meclis müftüleri bir bütün olarak henüz müstakil bir çalışma konusu yapılmadı. Bu çalışmayla gelenekselin yerine ikame edilen yeni kurumlarda meclis müftülerinin varlığını ve yeninin içinde eskinin izlerini arayacağız.

1. Seraskerlik Teşkilatında Meclis Müftüleri

1826 yılında Yeniçeri Ocağı ilga edilerek yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu. Yeniçeri ağasına mukabil yeni ordu-nun başkomutanı ve idare amirine serasker, idare merkezine ise Babıseraskeri (Seraskerlik) denildi. Devlet teşkilatı Babıalî, Babıfetva ve Babıseraskeri olarak üç temel yapıya göre yeniden tanzim edildi.¹ Asakir-i Mansure-i Muhammediye’de istihdam edilen alay ve tabur imamları 12 veya 7 yıl hizmetten sonra emekli olacaktı. Alay ve tabur imamlarının mevcut görevleri üzerinden ilmiye kariyer basamaklarında yükselme imkânı olmadığı için liyakat ehli talipliler bulunamadı. Bunun üzerine imamların maaşlarına zam yapılarak ve diğer ordu mensupları gibi belli zamanlarda kıyafet tahsis edilerek bu görev cazip hale getirilmek istendi.

1838 yılında ise her alayda bulunan 16 imamın sayısı 5’e düşürülerek içlerinden “âlim ve fâzıl” olan birisi “baş imam” tayin olundu. 1846 yılında da askere almada kura usulüne geçilerek bu imamlar medrese talebelerinin gerçekten talebe olup olmadıklarını tespit için kura meclislerinde mümeyyiz olarak tayin edildi. 1870 yılında ise askerlere boş zamanlarında dini işler ve şer’i meselelerde talim vermek üzere her alay için ulemadan birer müftü tayin olundu. Ancak alay müftülerinin ilmiye kariyerinde yükselme hakları yoktu. Bu yüzden de liyakat sahibi müftüler bulunamadı ve bu hizmet de alay imamlarına kaldı. 1871 yılında mevcut alay imamlarından imtihanla başarılı olanlarına alay müftüsü unvanı verildi. Alay müftülerinin kariyer yapmalarına imkân tanınarak İstanbul müderrisliği ruusu verilmesi kararlaştırıldı. Hem imam hem de müftülerin yargıyla ilgili bir yetki ve görevleri yoktu.² Peki, seraskerlik bünyesinde tesis edilen reform ve danışma meclislerinde istihdam edilen meclis müftülerinin görevleri ne idi?

.....

- 1 Abdülkadir Özcan, “Bab-ı Seraskeri”, *DİA*, cilt 4, s. 364; Abdülkadir Özcan, “Asakir-i Mansure-i Muhammediye”, *DİA*, cilt 3, 457-458; Yüksel Çelik, “Serasker”, *DİA*, cilt 36, s. 547-549.
- 2 BOA, HH, nr. 17602, nr. 17467; nr. 18615; BOA, *Kanunname-i askeri*, nr. 6, vr. 10b; nr. 6, vr. 22a- 22b; BOA, BEO, *Ayniyat*, nr. 796, s. 183; nr. 1077, s. 192, 201; BOA, İrade, Dahiliye, nr. 43592; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 13-20; İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, Ankara 2017, s. 530-531.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin tesisinden sonra seraskerlik makamının iş yükünün artması üzerine orduyla alakalı konuları müzakere etmek ve karara bağlamak üzere 7 Şubat 1837 (1 Zilkade 1252) tarihinde Dar-ı Şura-yı Askeri adıyla bir danışma meclisinin teşekkül ettiği ilan edildi. 19 Şubat 1837 tarihinde şuranın nizamnamesi tamamlandı. Bu düzenlemeye göre şura kararlarının şer'i hukuka uygunluğu hususunda görüş bildirmek üzere bir müftü ile din hizmetleri için bir müezzin atanacaktı. Bu şura, hicri Zilhicce ayının ilk haftasında (9-16 Mart 1837) resmi törenle açıldı. Şura bürosunun önünde Serasker Halil Paşa, Şura Reisi Mirliva Hayrettin Paşa, Selami Paşa ve diğer üyeler toplandı. Serasker imamlığı yapmış olan Hafız Ali Efendi ile Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsü İsmail Hakkı Efendi'nin dualarıyla resmi açılış yapıldı. Açılışın ardından seraskerin başkanlığında ilk toplantı yapılarak şuranın görevleri, toplantı zamanı ve diğer hususlar karara bağlandı.³

Babiseraskeri'de tesis edilen Dar-ı Şura-yı Askeri'ye İsmail Hakkı Efendi müftü olarak atanmıştı. Şeyhülislamlik tarafından verilen ilk atama belgesinde İsmail Hakkı Efendi'nin dava dinleme yetkisi yoktu. Babiseraskeri'nin talebi üzerine Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsüne dava dinleme yetkisini de içeren menşur/izin belgesi 7 Nisan 1837 tarihinde şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi tarafından verildi. Bu yeni atama belgesinden anlaşılabacağı üzere Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsü olan müderrisinden İsmail Hakkı Efendi davalı ve davacının Asakir-i Mansure mensubu olması şartıyla aralarında meydana gelen ve şuranın kendisine havale ettiği şer'i davaları dinleyecekti. Ayrıca Asakir-i Mansure'de varissiz ölen askerlerin muhalefat yazımı ve Beytülmal'e teslimi hususlarına da

.....

3 Yüksel Çelik, "Askeri Bir Karargah ve Seraskerlik Merkezi Olarak İstanbul", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2010, s. 211-219; Cevat Aksu, *Dar-ı Şura-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 15-24. Bu danışma meclisinin görevleri ve iş prosedürü 1843 yılında yeniden gözden geçirildi. Bu şura meclisinin bünyesinde yeniden teşekkül eden bürolar vasıtasıyla işler daha sağlıklı ve düzenli bir şekilde hal yoluna konuldu. Bu tarihten sonra da şuranın bürokratik yapısı ve işleyişiyle ilgili yeni düzenleme ve iyileştirmeler yapıldı. Yüksel Çelik, "Askeri Bir Karargah ve Seraskerlik Merkezi Olarak İstanbul", s. 211-219.

mezun olacaktı.⁴ Böylece Dar-ı Şura-yı Askeri, ordu mensuplarının yargılanması ve cezalandırılmasında alay ve tabur meclislerinde görülüp sorgusu yapılan davaların onay mercii oldu. Şura müftüsü de bu yargılamada İslam hukukunun ve yargının temsilcisi olarak görev yaptı.⁵

Nisan-Mayıs 1837 (Muharrem 1253) tarihinde hassa ordusunun ihtiyaçlarının belirlenmesinde danışma görevini yürütmek üzere Selimiye Kışlası'nda Dar-ı Şura-yı Hassa adıyla ikinci bir meclisin açılmasına karar verildi. Bu mecliste alınan kararlarının şer'i hukuka uygun olup olmadığı konusunda görüşlerine müracaat edilmesi ve dini hizmetlerin icrasında görev alması için 1.500 kuruş maaşla bir müftü atandı. Dar-ı Şura-yı Askeri, mansura ordusu, topçu, top arabacıları, cephane, humbaracı ve lağımçı ocakları mensuplarını; Dar-ı Şura-yı Hassa ise sadece hassa ordusuyla ilgili konuları görüşmek ve karara bağlamakla görevliydi. Yaklaşık bir yıl aradan sonra 1838 yılının ortalarında bu iki meclis benzer görevleri yerine getirdikleri gerekçesiyle birleştirildi. Dolayısıyla Dar-ı Şura-yı Hassa ilga edildi. Bu düzenleme üzerine Dar-ı Şura-yı Hassa müftüsü Şehrî Hafız Efendi, Dar-ı Şura-yı Askeri müftülüğüne nakledildi. İsmail Hakkı Efendi'nin ise buradaki görevine son verilerek aşağıda izah edileceği gibi Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire müftüsü olarak atandı.⁶

Bu atamadan yaklaşık üç yıl sonra 25 Eylül 1840 (28 Receb 1256) tarihinde müderrisinden Şehrî Hafız Efendi, Dar-ı Şura-yı Askeri müftülüğünden emekliye ayrıldı. Bunun üzerine emsali gibi aylık 2.000 kuruş tekaüt maaşı bağlanmasına dair Fethi Paşa'nın tezkiresi ve sadrazamın arzı üzerine padişah iradesi çıktı.⁷ Bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra 12 Ocak 1861 (Selh-i Cemaziyelahir 1277) tarihinde İstanbul payelilerinden Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsü Ahmed Tevhid Efendi'nin uzun süreden beri meclisin üyesi olması ve "hüsn-i hizmetine" vurgu yapılarak Şeyhülislam Saadeddin Efendi'nin arzı üzerine Anadolu payesi verildi.⁸ Dar-ı Şura-yı Askeri'de ileriki yıllarda da yeni

.....

4 BOA, HH, nr. 18812; 18812.A.

5 Cevat Aksu, *Dar-ı Şura-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*, s. 105-111.

6 Cevat Aksu, *Dar-ı Şura-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*, s. 24-26.

7 BOA, İrade Dahiliye, nr. 1442; nr. 923.

8 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, Ankara 2017, s. 386-386.

atamalar yoluyla müftülük hizmeti devam etti. Nitekim 25 Ocak 1867 (19 Ramazan 1283) tarihinde Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsü Ahmed Muhtar Efendi'ye farklı gelirler tahsisi için irade çıktı.⁹ 17 Haziran 1874 (2 Cemaziyelevvel 1291) tarihinde de Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin arzıyla Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsü Mehmed Emin Efendi'ye Mekke payesi verildi.¹⁰

Ordu bürokrasisinde kurulan üçüncü şura meclisi ise Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire idi. Bu şuranın üyesi bulunan Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire müftüsü topçu askerleri arasında meydana gelen ve Meclis-i Şura'nın kendisine havale ettiği davaları görecekti. Bununla birlikte topçu askerlerden veya emekliliğe ayrılmış olanlardan varisi olmaksızın vefat edenlerin muhallefatinın yazımı ve Beytülmal'e teslimi yetkisi de bir menşurla Dar-ı Şura-yı Tophane müftüsüne bildirildi. Dar-ı Şura-yı Askeri müftüsünün görevi sadece Asakir-i Mansure askerlerini, Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire müftüsünün yetkisi ise yalnızca topçu askerlerini kapsıyordu. 5 Şubat 1840 tarihli bu yetki belgesi müderrisinden İsmail Hakkı Efendi'ye hitaben yazıldı. Dolayısıyla Dar-ı Şura-yı Askeri ile Dar-ı Şura-yı Hassa'nın birleştirilmesiyle boşta kalan İsmail Hakkı Efendi'nin yeni tesis edilen Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire müftüsü olarak atandığı anlaşılmaktadır.

Bu atamadan yaklaşık üç ay sonra İsmail Hakkı Efendi'nin vefat etmesi üzerine Kastamonulu Ömer Efendizade Mehmed Arif Efendi aynı yetkiyle ve 30 Nisan 1840 (27 Safer 1256) tarihli menşurla Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire müftüsü olarak atandı. 22 Ocak 1841 (29 Zilkade 1256) tarihinde de müderrisinden Akşehirî Mehmed Emin Efendi'ye bu göreve atandığına dair menşur verildi. Akşehirî Mehmed Emin Efendi'nin vefatı üzerine ise Tophane naibi müderrisinden Niğdevî Mehmed Rasih Efendi 15 Mayıs 1844 (26 Rebiülahir 1260) tarihinde Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire müftüsü olarak atandı.¹¹ 11 Eylül 1857 (21 Muharrem 1274) tarihinde de "Tophane-i Amire Meclisi müftüsü Mehmed Rasih Efendi'ye itibari bir paye olan İzmir paye-i mücerredi verildi."¹²

.....

9 BOA, İrade Dahiliye, nr. 37935; nr. 38859.

10 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 539-540.

11 İŞSA, *Müftü defteri*, nr. 35.

12 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 275-276.

26 Kasım 1859 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1276) tarihinde Şeyhülislam Saadeddin Efendi'nin tezkiresinde ifade edildiği üzere, serasker paşa ile müzakere edilerek, münhal olan Tophane-i Amire Meclisi müftülüğüne dürüst ve dirayetli bir kişi olan Hasan Şükrü Efendi'nin ataması arz edildi. Bir gün sonra yazılan sadaret arzı üzerine ertesi günü atama iradesi çıktı.¹³ 25 Şubat 1860 (3 Şaban 1276) tarihinde ise Tophane-i Amire Meclisi müftüsü Hasan Şükrü Efendi, Devriye mevleviyetlerinden Maraş kazasına kadı olarak atandı.¹⁴ İleriki yıllarda da yeni atamalar yoluyla bu şuranın da müftülük hizmeti devam etti.¹⁵

Ordu bürokrasisinde tesis edilen dördüncü meclis ise Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye idi. Nitekim Babıseraskeri ve Tophane-i Amire'de olduğu gibi bahriye askerleri için de Tersane-i Amire'de bir meclisin tesisine karar verildi. Öyle ki Kaptan Paşa Seyyid Mehmed Said imzalı teklif üzerine Liman reisi İbrahim Bey'in reis ve Mekteb-i Maarif-i Adliye hocalarından Tevhid Efendi'nin de müftü olarak tayinleri istendi. Sadaret tarafından da meclisin tertibi için reis, müftü, meclis azaları, kâtip ve mukayyid isimlerini içeren pusula arz edildi. 20 Temmuz 1839 (8 Cemaziyelevvel 1255) tarihli iradeyle de Tersane-i Amire'de böyle bir meclisin tesisinin iyi olacağının ifadesiyle pusulada isimleri geçen kişilerden mürekkep bir meclisin tesisine onay verildi.¹⁶

Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye müftüsü Ahmed Tevhid Efendi'ye önceki şura müftülerinin atamalarında olduğu gibi aynı içerikli bir yetki belgesi verildi. Nitekim 3 Mart 1841 tarihli belgede Ahmed Tevhid Efendi'nin dava dinleme ve muhalefat yazım yetkisinin sadece "asakir-i mansure-i bahriyeye münhasır" olduğu ifade edildi. 17 Ekim

13 BOA, İrade Dahiliye, nr. 29591. 20 Kasım 1859 (24 Rebiülahir 1276) tarihinde şeyhülisamlığa gönderilen seraskerlik tezkiresindeki ek pusulada Tophane Meclis Müftülüğü için eski Rumeli Ordu-yu Hümayunu kadısı Seyfeddin Efendi, Hademe-i hassa muallimi Yusuf Efendi, Beşiktaş naibi Nuri Efendi, Çekmece-i Sağır naibi Hasan Şükrü Efendi, Kılıç Ali Paşa camii dersiâmi Kayserili Osman Efendi'nin adları vardı. BOA, İrade Dahiliye, nr. 29591.

14 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 358.

15 Ömer Lütfü Efendi'nin tahsisi olan 3.000 kuruşa 1.000 kuruş ilave olunarak 4.000 kuruş maaşla Tophane-i Amire Meclisi müftüsü atama prosedürü tamamlandı. BOA, İrade Dahiliye, nr. 37935.

16 BOA, İrade Dahiliye, nr. 307.

1845 (15 Şevval 1261) tarihinde de müderrisinden Gümüşhaneli Seyyid Ömer Hulusi Efendi, Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye'ye müftü olarak atandı.¹⁷ 16 Ağustos 1863 (Gurre-i Rabiülevvel 1280) tarihinde Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye müftüsü Mekke payelilerinden Ömer Efendi'ye İstanbul payesi verildi.¹⁸ Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye'nin müftülük hizmeti ileriki yıllarda da yeni atamalar yoluyla devam etti.¹⁹

6 Eylül 1843 (11 Şaban 1259) tarihinde yapılan yeni bir düzenlemeyle Osmanlı ordusu beş ordu bölgesine ayrıldı. Bu bölgelerden biri de Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamit, Teke ve Alanya'dan oluşan Hassa ordusu idi. Bu orduyla ilgili işler ve düzenlemeler için önceki şura örneklerinde olduğu gibi Hassa Ordu-yı Hümayun Dairesi tesis edildi.²⁰ Nitekim 2 Aralık 1846 (13 Zilhicce 1262) tarihinde Hassa Ordu-yı Hümayunu Meclisi müftüsü mahreç mazûllerinden Hüseyin Hulusi Efendi idi.²¹ 21 Kasım 1858 (14 Rebiülahir 1275) tarihinde atama zamanı yaklaşan İstanbul Kadılığı görevine "İstanbul payelilerinden Hassa Ordu-yı Hümayunu Meclis müftüsü Hüseyin Hulusi Efendi'nin atanmasına beş ay önceden karar verilerek kendisine bildirildi."²² 27 Aralık 1862

.....

¹⁷ İŞSA, *Müftü defteri*, nr. 35.

¹⁸ İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 495-496.

¹⁹ Kibar-ı müderrisinden Kasım Efendi 4.000 kuruş maaşla Tersane-i Amire müftülüğüne atanmıştı. Buna göre 31 Mayıs 1865 (5 Ramazan 1282) tarihinde Tersane-i Amire Meclisi müftülüğünden ayrılan Kadri Beyefendi, 2.000 kuruş maaşla Meclis-i Maarif Azalığı'na tayin olundu. BOA, İrade Dahiliye, nr. 37935. Nitekim 18 Mart 1866 (Gurre-i Zilkade 1282) tarihinde Tersane-i Amire müftülüğüne meclisin eski müftülerinden Ömer Efendi'nin, diğer eski meclis müftüsü Kasım Efendi'nin de Meclis-i Maarif Azalığı'na veya diğer uygun bir memuriyete tayini arz edildi. BOA, İrade Dahiliye, nr. 40184. 25 Ocak 1867 (18 Ramazan 1283) tarihinde de Tersane-i Amire Meclis müftüsü Ömer Efendi'ye farklı aynı gelirler tahsis edildi. BOA, İrade Dahiliye, nr. 38859.

²⁰ Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 21-35.

²¹ İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 103-104.

²² İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 310-311. 17 Haziran 1859 (16 Zilkade 1275) tarihinde de Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri ile İstanbul Kadısı'nın her yıl atanmalarından sonra teşekkür için huzura kabulleri adetti. Bu kapsamda Rumeli Kadıaskerliği Tahsin Beyefendi ve

(5 Receb 1279) tarihinde de tevcih zamanı yaklaşan İstanbul Kadılığına İstanbul payelilerinin en kıdemlisi olan Hassa Ordu-yı Hümayunu Meclisi müftüsü İlyas Efendi'nin atanmasına karar verilerek beş ay önceden kendisine tebliğ edildi.²³

Yukarıda görüldüğü gibi yeni kurulan ordu ve askeri düzen içinde Dar-ı Şura-yı Askeri, Dar-ı Şura-yı Hassa, Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire, Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye ve Hassa Ordu-yı Hümayunu Meclisi olmak üzere 5 meclis kuruldu. Bu meclislerin havalere ettiği davalara bakma ve muhallefat yazma yetkisi de şeyhülislam tarafından verilen menşurla her bir meclisin üyesi de bulunan meclis müftülerine aitti. Alay ve tabur imam ve müftüleri ise daha ziyade askerin dini hizmetlerini ve 1846 yılından sonra görevlendirilmeleri halinde talebenin gerçekten talebe olup olmadıklarının sınındığı kura imtihanlarında hizmet verdiler. Meclis müftülerinin yargı yetkisi de varken alay ve tabur imamlarının böyle bir yetkileri yoktu.

2. Merkez Teşkilatında Nezaret Üstü ve Nezaret Meclis Müftüleri

Osmanlı geleneksel düzeninde yer alan Divan-ı Hümayun ve meşveret meclislerinin yerine II. Mahmud devrinde kurumsallaşma, ihtisaslaşma ve meclisleşmenin bir gereği olarak Batılı tarzda nezaretler ve meclisler kuruldu. Bunlardan nezaret üstü meclislerin ilki 1838 yılında kurulan Meclis-i Vükela idi. Sadrazam, serasker ve diğer nazırların yanı sıra şer'i işler nazırı ve İstanbul müftüsü sıfatıyla İslâm hukukunun en büyük yorumcusu şeyhülislam da Meclis-i Vükela üyesi olarak bu meclisin doğal üyesi oldu.²⁴

.....

İstanbul Kadılığı Hassa Ordu-yı Hümayunu müftüsü Hüseyin Hulusi Efendi'nin huzura kabulleri biraz tehir edilerek Anadolu Kadiaskerliğine Tahir Efendi'nin ataması üzerine üçü birlikte "Cumartesi günü saat yedi kararlarında Mâbeyn-i Hümayûn cânib-i âlisine" gelmeleri kararlaştırıldı. İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 335-336. 24 Haziran 1860 (5 Zilhicce 1276) tarihinde Hassa Ordu-yı Hümayunu müftüsü Hüseyin Hulusi Efendi'nin vefatı üzerine Anadolu Kadiaskerliği payesi bir başkasına tevcih edildi. İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 369-370.

23 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 467.

24 Bu meclisin üyeleri sadrazam, şeyhülislam, serasker, meclis-i vala-yı ahkam-ı adliye reisi, maliye nazırı, ticaret nazırı, hariciye nazırı, evkaf-ı hümayun nazırı,

Nezaretler üstü meclislerden ikincisi 24 Mart 1838'de kurulan ve başkanlığına Koca Hüsrev Paşa'nın getirildiği Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye idi. Bu meclis, Tanzimat reformları için gerekli kanun ve düzenlemelere son şeklini vererek bunların uygulamalarını denetler ve "Tanzimat-ı hayriyeye" aykırı davranan yüksek rütbeli devlet adamlarını yargıladı.²⁵ Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin üyelerinden biri de meclis müftüsü idi. Nitekim 31 Mayıs 1852 (11 Şaban 1268) tarihinde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye müftüsü Mehmed Arif Efendi idi. 14 Haziran 1852 (25 Şaban 1268) tarihinde Arif Efendi, Rumeli Kadıaskerliğine atanacağı için geçici olarak müftülük maaşı yarıya indirildi. Arif Efendi, Rumeli Kadıaskerliği görevine atandıktan sonra haftada üç gün Meclis-i Vala'ya diğer üç gün de şer'i meseleleri görmek için şeyhülislamlıktaki dairesine devam etti.²⁶ Görüldüğü gibi resmi bir görevinin yanında meclis müftülüğü görevini de üstlenen kişilere meclis maaşının yaklaşık yarısı veriliyordu. Şeyhülislamın Meclis-i Vükela üyeliğine mukabil Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye müftüsü de ricali ilmiyeden üst düzey bir ilmiye mensubu idi.

Nezaret üstü meclislerden üçüncüsü olan Meclis-i Âli-i Tanzimat ise 26 Eylül 1854 (3 Muharrem 1271) tarihinde kuruldu. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin yasama yetkisi bu meclise devredildi. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ise alt düzey devlet memurlarının atama, azıl, mülk, arazi, veraset ve inzibat gibi davalarına baktı. Meclis-i Âli-i Tanzimat müftülüğüne Rüştü Molla Efendi atandı.²⁷

.....

sadaret müsteşarı, darphane-i amire nazırı, zabtiye müşiri, kapudan-ı derya, divan-ı deavi nazırı, hazine-i hassa nazırı, valide kethüdası ve meclis-i Tanzimat reisinden oluşmaktaydı. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform*, s. 177-189.

25 Öyle ki Hüsrev Paşa, eski Dahiliye nazırı Akif Paşa, Nafiz Paşa, Tahir Paşa ve Hasib Paşa da Tanzimat kanunlarına aykırı hareketleri yüzünden yargılandı ve cezalandırıldı. Ali Akyıldız, "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye", DİA, cilt 28, s. 250-251; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform*, s. 185-189.

26 Arif Efendi'nin Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye azalık maaşı 13.500 kuruştı. BOA, İrade Dahiliye, nr. 15579.

27 BOA, İrade Meclis-i Mahsus, nr. 79; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye", DİA, cilt 28, s. 250-251; Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilatı'nda Reform*, 189-218, 251. 18 Temmuz 1854 (22-23 Şevval 1270) tarihli sadaret arzında

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin görevlerinin revize edilerek Meclis-i Âli-i Tanzimat'a aktarılması yeni bir takım yetki sorunlarını doğurdu. Bu sorunları da aşabilmek üzere 15 Temmuz 1861 tarihinde Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliye ile Meclis-i Âli-i Tanzimat, Meclis-i Ahkam-ı Adliyye adıyla birleştirildi.²⁸

Nezaret üstü meclislerde olduğu gibi nezaretlerde de birer meclis müftüsü istihdam edildi. Öyle ki Dar-ı Şura-yı Babıali kurulduktan yaklaşık bir yıl sonra ilga edilerek üyelerinin bir kısmı Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye bir kısmı da Meclis-i Nafia'ya nakledildi (12 Ağustos 1839). Bu sırada 10.000 kuruş maaşla Dar-ı Şura-yı Babıali müftüsü bulunan Çerkeşi Mehmed Efendi de aynı maaşla Meclis-i Nafia müftülüğüne atandı.²⁹ Meclis-i Umur-ı Nafia müftüsü Çerkeşi Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine (1840-1841/1256) yerine "ashab-ı ilm ve erbab-ı daniş ve dirayet" olan üst düzey müderrislerden Arif Hilmi Efendi'nin 5.000 kuruş maaşla atamasının yapılması sadarettten arz edildi.³⁰ 15 Aralık 1857 (27 Rebiülahir 1274) tarihinde şeyhülislam Arif Efendi, Meclis-i Nafia müftüsü Şakir Efendi'nin Mısır mevleviyeti görevine gideceği için yerine uygun birinin vekâleten atanmasını arz etti. Şakir Efendi'nin meclis müftülüğü maaşı 3.500 kuruş idi. Ferid Efendi, Şakir Efendi'nin meclis müftülük hizmetini vekâleten 2.000 kuruş maaşla yürütmeyi kabul etti. 21 Aralık 1857 (4 Cemaziyellel 1274) tarihinde de iradesi çıktı.³¹

.....

Rüştü Efendi'nin Meclis-i Vala azalığına, Ali Ratıb Beyefendi'nin de Dar-ı Şura Müftülüğüne tayini önerildi. Rüştü Efendi'nin Meclis-i Vala azalık maaşı olan 12.500 kuruşun tamamı kendisine tahsis olundu. Dar-ı Şura müftülüğü maaşı olan 12.500 kuruş ise 8.000 kuruşu ile Meclis-i Vala azalığı tayinatı Ali Ratıb Beyefendi'ye verilmesine dair irade çıktı. BOA, İrade Dahiliye, nr. 19223.

28 Bu yeni meclis mülkiye, muhakemat ve kavanin ile nizamât dairelerinden oluştu. Yeni meclisin başkanlığına Keçecizade Fuad Paşa atandı. Meclis-i Ahkam-ı Adliye 6 Mart 1868 tarihinde Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye olarak yeniden ikiye ayrıldı. Kanun ve nizamnameleri hazırlama görevi Şura-yı Devlet'e aktarılarak başkanlığına Midhat Paşa getirildi. Temyiz mahkemesi görevi ise Divan-ı Ahkam-ı Adliye'ye aktarılarak başkanlığına Ahmed Cevdet Paşa atandı. Ali Akyıldız, "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye", DİA, cilt 28, s. 250-251.

29 Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform*, s. 221.

30 BOA, İrade Dahiliye, nr. 1245.

31 BOA, İrade Dahiliye, nr. 27001.

1839 yılında Avrupa örneklerinde olduğu gibi Ticaret Nezareti kuruldu. Meclis-i Umur-ı Nafia da ihtisaslaşma ve kurumsallaşmanın bir gereği olarak Ticaret Nezareti'ne bağlandı. Avrupa tüccarı ile Avrupalılar arasındaki hukuki davalarını görmek üzere bir mahkeme (Meclis-i Ticaret) kuruldu. Bu mahkemede Ticaret Kanunu'na göre görülecek davaların istinaf ve temyizi yoktu. Şer'i yönü olan konuların görülmesine Nafia Meclisi müftüsü ve Ticaret müsteşarı da katılacaktı.³² 9 Kasım 1850 (5 Muharrem 1267) tarihinde şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi'nin arzı üzerine Filibe Kazasının Bilad-ı Erbaa'ya ilhakı ile bu göreve “ashab-ı dirâyet ve haysiyet ve erbâb-ı cerbeze” bir zatın tayini istendi. Bu sırada Ticaret Meclisi müftüsü Seyyid Hafız Mehmed Necib Efendi bu vasıfları haiz idi. Hafız Mehmed Necib Efendi'nin meclis müftülüğü görevi üzerinde kalmak ve görev süresi bitene kadar Filibe kadılığını da 6 Kasım 1850 (1 Muharrem 1267) tarihinden geçerli olmak üzere vekaletle yürütmesine karar verildi.³³

23 Kasım 1859 (27 Rebiülahir 1276) tarihinde Mekke payelilerinden Evkaf-ı Hümayun Müfettişi Ali Rıza Efendi'nin görev süresi bitmek üzere olduğu için başka birinin atanması gerekti. Müfettişlik görevinin İstanbul ve Mekke rütbelerinden “dirâyet ve ehliyetlülerine” verilmesi mutlak bir uygulamaydı. Bu durumda İstanbul payelilerinden Ticaret Meclisi müftüsü Çarşambalı Hocazade Mehmed Said Efendi akranları içinde “dirâyet ve haysiyeti müselleme” olduğu için müfettişlik görevine atanması şeyhülislam Saadettin Efendi tarafından arz edilerek iradesi çıktı.³⁴ Merkez teşkilatında 1845 yılında polis, 1846 yılında da Zabtiye Müşiriyeti kuruldu. Bu müşiriyet, 1879 yılında Zabtiye Nezareti olarak isimlendirildi. Zabtiye Nezareti'nin Meclis-i Tahkik müftülüğü de vardı. Nitekim kibar-ı müderrisinden Şerif Efendi, 4.000 kuruş maaşla Zabtiye Nezareti'de Meclis-i Tahkik müftüsü atandı.³⁵

.....

32 Ali Akyıldız, *Merkez Teşkilatı'nda Reform*, 127-130. Nafia müftüsünün şer'i davalara baktığına dair bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, İstanbul 2019, s. 156, 263.

33 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 139-140.

34 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 351.

35 BOA, İrade Dahiliye, nr. 37935.

Görüldüğü gibi nezaret üstü meclislerde birer meclis müftüsü istihdam edildi. Merkez bürokrasisinde nezaret üstü meclislerden Meclis-i Vükela'da İstanbul müftüsü olan şeyhülislam, diğer nezaretler üstü reform meclislerinden Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Meclis-i Âli-i Tanzimat'ta da üst düzey ilmiye ricalinden birer kişi meclis müftüsü olarak atandı. Bu üst düzey ilmiye mensubu meclis müftüleri, reform meclislerinin gördüğü işleri şer'i hukuk açısından değerlendirdi ve mülki reformlara destek oldular. Nezaret üstü meclislerde olduğu gibi nezaret meclislerinde de birer meclis müftüsü istihdam edildi. Nezaret meclislerinden Meclis-i Umur-ı Nafia, Ticaret Meclisi, Zabtiye Nezaret'i'nin Meclis-i Tahkik müftülüğü görevlerine de ehliyet ve liyakat ehli ilmiye mensupları atandı. Meclis müftüleri de nezaret meclislerinin gördüğü işleri şer'i hukuk açısından değerlendirdi ve mülki reformlara destek oldular. Nafia Meclisi müftüsü ise ordu bürokrasisinde tesis edilen meclislerde olduğu gibi davalara da baktı.

3. Vilayet Teşkilatında Meclis Müftüleri ve Paye-i Mücerred ile Taltifleri

Öteden beri kazalara atanan müftüler genellikle o bölgede yaşayan taliplilerden tercih edilirdi. Merkez bürokrasisindeki meclis müftülüklerinde olduğu gibi taşra vilayet idarelerinde de vilayet ve kaza meclislerinde birer üye olarak müftüler görevlendirildi. Bu meclislere resmi bir rütbesi olmayan ilmiye mensupları da atandı. Ancak bunların iltifata şayan olanları taşra ilmiye mensuplarına has bir paye olan paye-i mücerrede ile taltif edildi. Bu payelerin birincisi İzmir paye-i mücerred i ikincisi ve bir üstü ise Edirne paye-i mücerred i idi.

Bu rütbeler vasıtasıyla Islahat fermanından sonra taşrada görevli ilmiye mensuplarının diğer din mensupları karşısında itibarları korunmak istendi. Nitekim Tırhala valisi 23 Ocak 1856 (15 Cemaziyelleve 1272) tarihinde Tırhala Kazası müftüsü Abdülhamid Efendi'nin Tırhala Kazası meclis azalarından üstünlüğü için uhdesine İzmir paye-i mücerred i verilmesi arz edildi. Bu payenin ilmiye kariyer silsilesini bozmayacağı için mutat olduğu üzere Şeyhülislam Arif Efendi'nin arzı onaylanarak iradesi çıktı. 22 Ocak 1857 (26 Cemaziyevvel 1273) tarihinde Bağdat müftüsü Mehmed Efendi'nin

İzmir paye-i mücerredî tevcihi Bağdat valisi tarafından inha olundu. Bu tür büyük belde müftülerine paye-i mücerrede tevcihinin “mesbûkû'l-emsâl” olduğu gerekçesiyle İzmir paye-i mücerredî şeyhülislam Arif Efendi tarafından arz edilerek iradesi çıktı.³⁶ Aynı şekilde 4 Temmuz 1857 (12 Zilkade 1273) tarihinde Şam müftüsü Seyyid Mehmed Tahir Efendi ile Beyrut müftüsü Mehmed Efendi'ye İzmir paye-i mücerredî tevcihi ilgili şehirlerin valileri tarafından talep edildi. Şam ve Beyrut müftüleri ile İstanbul müderrislerinden olup “terk-i ruus edenlere” İzmir paye-i mücerredî verilmesi “mesbûkû'l-emsâl” olduğu gerekçesiyle Şeyhülislam Arif Efendi'nin arzı üzerine gerekli irade çıktı.³⁷

Bosna vilayeti valiliği tarafından Hersek Sancağı müftüsü Mehmed Sıdkı Efendi'nin iyi hal ve hizmetlerine işaret edilerek uhdesine İzmir paye-i mücerredî tevcihi talep edildi. 21 Ekim 1869 (15 Receb 1286) tarihinde Edirne vilayeti müftüsü Abdurrahman Efendi'ye de diğer vilayet meclis müftüleri gibi “İzmir paye-i mücerredî” verilmesi Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin arzı üzerine iradesi çıktı. 6 Şubat 1870 (5 Zilkade 1288) tarihinde Edirne müderrislerinden Haraket-i altmışlı rütbesinde bulunan Ürgüp müftüsü el-Hac Ahmed Tahir Efendi ve eski Bağdat Müftüsü Abdulgani Efendizâde Mehmed Cemal Efendi'ye de ilim ve fazlı nedeniyle İzmir paye-i mücerredî tevcih edildi.³⁸

Halep vilayetinde Cabirzade ailesinin uzun yıllar müftülük hizmetini icra ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 20 Mart 1877 (5 Rebiülevvel 1294) tarihinde merkez vilayet müftüleri ile nakibüleşrâf

.....

36 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 232-259.

37 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 270-271.

38 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 511-516.

26 Aralık 1876 (9 Zilhicce 1293) tarihinde Halep müftülüğüne tayin olunan Cabirzade Abdülkadir Lütfü Efendi, İzmir paye-i mücerredini haiz idi. Halep nakibüleşrafı mütevaffa Kınalızade Şeyh Mustafa Efendi uhdesinde münhal olan üçüncü rütbe-i mecdi nişanı veresinden alınıp müftüye verilmesine karar verildi. BOA, İrade Dahiliye, 60383. 19 Ocak 1832 (15 Şaban 1247) tarihinde Halep müftüsü Abdurrahman Efendi ile Antep müftüsü Mehmed Faik Efendi'nin azilleri ile yerlerine Halep müftü-i sabıkı Cabirzade es Seyyid el Hacc Ahmed Efendi ve Antep'e de buranını ulemasından ve hanedandan Osman Efendi'nin tayini ve menşurlarının verilmesine karar verildi (BOA, HH, 19704).

kaymakamlarının vilayet meclislerinden ve resmi törenlerde “vakâr-ı şer’iyelerini” koruma ve sair milletler arasında “kadr u haysiyetlerini himâye” maksadıyla paye-i mücerred ile terfi’ ve taltifleri” meri bir usuldü. Bu usule uygun olarak yeniden teşkil edilen Kosova Vilayeti Merkez müftüsü Zeynelabidin Efendi’ye de paye-i mücerrede tevcih edildi.³⁹

Görüldüğü gibi taşra vilayet müftülerinin meclislerde özellikle gayri müslim üyelerden statü olarak aşağıda kalmamaları için ilmi yeterlilikleri ve iyi hizmetleri de nazara verilerek vilayet valilerinin inhası üzerine şeyhülislam tarafından arz edilerek padişah onayı olan irade çıkmaktaydı. Dolayısıyla vilayet meclis üyesi bulunan müftüler, ilmiye kariyer basamaklarını çıkmada ruus hakkı olmayan ve itibari bir paye olan İzmir ve Edirne paye-i mücerredıyla taltif edildiler.

Sonuç

Hem ordu ve merkez hem de taşra bürokrasisinde modern devletin temel ilkelerine uygun olarak kurumsallaşma, ihtisaslaşma ve meclisleşme yönünde adımlar atılırken eski olan da yeninin yanında kendine yer buldu. Payitahtta yeni kurulan meclislerde görev alan meclis müftüleri, modern kurumların teşekkülünde zihniyet değişiminin sanıldığı kadar keskin olmadığını, bir meşruiyet ve hizmet aracı olarak müftülere de başvurulduğunu gösterir. Bu durum Osmanlı modernleşmesinin mahiyetini anlamak adına da önemli bir ayrıntıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi Dar-ı Şura-yı Askeri, Dar-ı Şura-yı Hassa, Dar-ı Şura-yı Tophane-i Amire, Dar-ı Şura-yı Umur-ı Bahriye ve Hassa Ordu-yı Hümayunu Meclisi müftülerinin davalara bakma ve muhallefat yazma yetkisi vardı. Alay ve müftü imamaları ise daha ziyade askerin dini hizmetlerini ve 1846 yılından sonra görevlendirilmeleri halinde talebenin kura imtihanlarında hizmet sundular.

Merkez teşkilatında ise nezaret üstü meclislerde istihdam edilen müftüler, reform meclislerinin gördüğü işleri şer’i hukuk açısından değerlendirdi ve mülki reformlara destek oldular. Nezaret meclislerinde istihdam edilen meclis müftüleri de benzer bir yaklaşımla mülki reformlara destek verdiler. Nafia Meclisi müftüsü ise davalara

.....

39 İlhami Yurdakul, *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*, s. 591-592.

da baktı. Islahat Fermanı sonrası taşra vilayet meclis müftülerinin statüleri, taşrada diğer din mensubu vilayet meclisi üyelerine karşı korunarak ve İzmir ve Edirne paye-i mücerredî rütbesi verilerek yükseltildi. Dolayısıyla tesis edilen reform ve nezaret meclislerinde de birer müftü görevlendirilerek reformların meşruiyetine zemin hazırlandı. Müftüler de bu meclislerde hem birer meşruiyet vasıtası hem de geleneksel görev tanımlarının dışında yargı ve muhalefat işine de baktılar.

